

Вольга Нікіфарава
Гродна

Дыялог з польскай культурай у творчай эвалюцыі Янкі Брыля

Унікальнасць творчага досведу і духоўнага аблічча Янкі Брыля даўно прыцягвала да сябе ўвагу і выклікала роздум. Цяпер жа, пасля завяршэння зямнога шляху майстра, гэтая праблема набывае асаблівую актуальнасць разам з праблемай асэнсавання яго індывідуальнага ўкладу ў развіццё айчыннай літаратуры. Заканамерна ўзнікае пытанне аб вытоках творчага шляху, аб фактарах, што ўплывалі на абуджэнне таленту, і тут нельга не засяродзіцца на дачыненнях выдатнага беларускага пісьменніка з польскай літаратурай і культурай.

Свядомае жыццё Я. Брыля пачыналася ў 1920-я гады ў Заходняй Беларусі, што знаходзілася тады ў межах Другой Рэчы Паспалітай. Адпаведна і вучыцца – спачатку ў роднай Загоры, а потым у мястэчку Турэц на Наваградчыне – ён і яго аднавяскоўцы маглі толькі на дзяржаўнай мове. Беларуская выкладалася таксама 2–3 гадзіны ў тыдзень – „дзеля дэмакратычнага прыліку”¹, як зазначыў Я.Брыль у аўтабіяграфіі *Думы ў дарозе* (1962). Здавалася б, такое двухмоўе было не на карысць „беларускаму выбару” будучага пісьменніка. Нават і трохмоўе, паколькі ў сям’і Брылёў любілі рускую літаратуру, захоўвалі кнігі, і нават чытаць свайго малодшага сына маці навучыла яшчэ да школы па рускім буквары. У нейкай ступені тут паўплывалі традыцыі мінулага, калі Беларусь (таксама, як і частка Польшчы) знаходзілася яшчэ ў складзе Расійскай імперыі.

Карацей кажучы, тыповая для беларусаў праблема нацыянальнай самаідэнтыфікацыі паміж двума моцнымі палюсамі культурнага прыцягнення паўстала перад будучым літаратарам вельмі рана, разам з абуджэннем жадання выпрабаваць свае творчыя здольнасці.

„З чатырнаццаці год за сталага працуючы на гаспадарцы, я многа чытаў, настойліва займаўся самаадукацыяй (нават і эсперанта вывучаў), многія ночы праседжваў над першымі творами”², –

узгадваў Я. Брыль. І далей ўдакладняў:

¹ Я. Б р ы л ь, *Збор твораў у 5 тамах*, т. 4, Мінск 1981, с. 246.

² *Ibidem*, с. 248.

„Ад першага вершыка, які ўспамінаю з інтымнай усмешкай, да першага апавядання, якое ўспрымаю сур'ёзна, было ў мяне дзесяць гадоў **неспакойнага трымкання на трох мовах адразу**”³ [падкрэслена мною – В.Н.].

Як жа атрымалася, што „роднае перамагло”⁴? Пытанне гэтае ўзнімаем таксама з думкай пра сучасны стан беларушчыны і шляхі пераадолення яе заняпаду.

Нямала літаратараў Заходняй Беларусі прымалі ўдзел у нацыянальна-вызваленчым руху, падсілкоўваючыся, такім чынам, энергіяй змагання і супраціўлення. З некаторымі, напрыклад, з М. Васільком, В. Таўлаем, М. Танкам, Я. Брыль у будучым наладзіць сяброўскія адносіны. А ў 30-я гады, у сваім вясковым юнацтве, ён хоць і быў знаёмы з асобнымі ўдзельнікамі камуністычнага падполля, але сам належаў хутчэй да той часткі моладзі, каго – „то іранічна, то пагардліва”⁵ – называлі „талстоўцамі”. Праўда, гэта таксама не гарантавала ад праблем з уладамі: талстоўцы „сядзелі за свой пацыфізм у астрогах”⁶. Заўважым, што такога выпрабавання не мінуў і Янкаў брат Міхась. Усё перажытае ў гэтых абставінах падштурхнула маладога Я. Брыля да стварэння лірычнага апавядання, вядомага цяпер пад назвай *Разбуді мяня завтра рано...* (1937), а шмат пазней было адлюстравана ў маленькім эсэ-ўспаміне *Пра наіўнасць* (1994).

І ўсё ж рашучы ўплыў на фарміраванне творчай асобы Я. Брыля зрабілі не абставіны і настроі барацьбы з „польскім рэжымам”, а прыярытэты паўсядзённай духоўнай працы, самаўдасканалення. Запазычаны яны былі не толькі з Л. Талстога, але і значна раней – з сям’і і школы.

Праз усё жыццё пісьменнік пранёс захапленне сваёй настаўніцай Мар’яй Пранеўскай. Ён надаў яе рысы гераіням аповесці *Сіročы хлеб* і рамана *Птушкі і гнёзды*, а ў *Думах у дарозе* пакінуў такую выразную характарыстыку:

„Прыгожая, па-мацярынску абаяльная і светлая душой, яна вучыла нас, заходнебеларускіх пастушкоў, любіць высокае, сапраўднае ў паэзіі і ў песні польскага народа, іншых прадстаўнікоў якога мы бачылі навокал у большых ці меншых чынах прыгнятальнікаў. Яна, дарэчы, – як полька з «крэсаў» і выхаванка рускай гімназіі, – вяла ў нас і тыя рэдкія гадзіны беларускай мовы, калі нам адкрывалася свая, найраднашая прыгажосць. Яна ж была і бібліятэкарам, з разумных рук яе ішлі да нас і кнігі, перакладзеныя з іншых моў”⁷.

Такім чынам, пані Мар’я вельмі паспрыяла ўключэнню будучага майстра беларускага слова ў дыялог з польскай культурай. На ўласным прыкладзе яна паказвала, як можна і трэба пераадольваць адчужанасць і прадузятасць, не навязваючы сваю пазіцыю, а шукаючы магчымасцей набліжэння пунктаў

³ *Ibidem*, с. 249.

⁴ *Ibidem*, с. 250.

⁵ *Ibidem*, с. 251.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, с. 248.

погляду і ўзаемнага даверу. І прыклад гэты быў не адзінкавы. Пазней у *Польскім дзённіку* Я. Брыль аддаў даніну павагі яшчэ адной асабіста невядомай яму польскай настаўніцы, якая ў сваім газетным допісе

„ў палавіне трыццатых гадоў ... расказвала пра дзяцей беларускай беднаты, пра панскую « апеку » над імі, пра школу, у якой так цяжка было вучыцца на няроднай мове і цяжка працаваць сумленнаму чалавеку”⁸.

Хлапечае сэрца адгукнулася на гэтыя праявы гуманнасці і ўзаемаразумення: „Здаровая, натуральная любасць да польскай культуры, да ўсяго прыгожага ў польскім народзе – вось найлепшае, што я вынес са школы”⁹.

Прыклад шчаслівага спалучэння польскага і беларускага патрыятызму бачыўся Я. Брылю і ў велічнай постаці А. Міцкевіча, зямляцтва з якім змалку хвалявала яго.

„Мне было дванаццаць год, – узгадваў пісьменнік у артыкуле *Вечна жывы* (1955), – калі мы, беларускія хлопчукі і дзяўчаткі, усёй школай ішлі па Наваградчыне « шляхам Міцкевіча », на чале ў дубовым Плужынскім лесе над сіняй Свіцяззю, а яшчэ праз два гады – прыносілі зямлю з тых палосак, што кармілі нас хлебам, на « Курган неўміручасці » ў Навагрудку – трыццаць пяць кіламетраў ад вёскі, дзе вучыліся”¹⁰.

Са школы пачалося знаёмства і з іншымі класікамі польскай літаратуры: Б. Прусам, Ю. Славацкім, Г. Сянкевічам, М. Канапніцкай, Э. Ажэшка. Працягвалася ж яно ў працэсе самастойнага чытання і перачытвання, што рана стала для Я. Брыля неад’емнай патрэбай. У літаратуры юнак шукаў духоўнага апірышча, адказу на пытанні, якія ўзніклі перад ім на шляху сталення. І тут пісьменнікі Польшчы таксама прыходзілі на дапамогу. Узгадайма хоць бы эпізод з рамана *Птушкі і гнёзды*, галоўнаму герою якога аўтар аддаў многае з уласна перажытага. У нямецкім лагеры для ваеннапалонных у рукі Алеся Руневіча трапіла аповесць З. Серашэўскага *Заморскі д’ябал*.

„Прыемны быў, перш за ўсё, сам факт сустрэчы з ёю тут, у палоне. А па другое – Алесь знайшоў у гэтай выпадковай кнізе думку, сугучную сваёй – той галоўнай і радаснай думцы, якая грэла яго і жывіла ў найгоршым, што ні здаралася. Запісаў нават у свой памяты салдацкі блакнот.

«Будзь самім сабою і не саромейся, што ты як быццам бездапаможны! Узвышайся над іншымі высакароднасцю: будзь чысты, мужны, добры. Няхай імя тваіх суайчыннікаў заўсёды спалучаецца ва ўяўленні чужынцаў з самымі ўзнёслымі вобразамі. Аднак галоўнае, – як толькі зможаш, вяртайся да сваіх. Там твая ніва. Праз свой народ – для чалавецтва!»¹¹.

⁸ *Ibidem*, с. 58.

⁹ *Ibidem*, с. 247.

¹⁰ *Ibidem*, с. 190.

¹¹ Я. Б р ы л ь, *Птушкі і гнёзды*. Золак, убачаны здалёк, Мінск 2001, с. 84.

Верагодна, што менавіта прадстаўнік польскай нацыі мог вынесці з трагічнай ды слаўнай гісторыі сваёй краіны такую выснову. Яна вельмі прыдалася не толькі герою рамана, але і самому Я. Брылю, калі вырашэнне праблемы нацыянальнага самавызначэння для яго яшчэ больш ускладнілася па-за межамі роднага гнязда – у міжнацыянальным асяроддзі казармы польскага войска, акупаў на пачатку Другой сусветнай вайны ці нямецкага шталага. Для заходнебеларускага юнака вельмі важна было сустрэць у кнізе ідэі, адпаведныя тым, да якіх ён набліжаўся сам. І ў першую чаргу гэта была ідэя аб тым, што прыярытэт агульналюдскіх каштоўнасцей не вымагае ахвяравання нацыянальным, а, наадварот, накіроўвае чалавека да свядомага служэння свайму народу як удзельніку сусветнай супольнасці („Праз свой народ – для чалавецтва!“) і разам з тым засцерагае ад тупіка нацыянальнай абмежаванасці. Такое перакананне сталася для светапогляду будучага пісьменніка асноватворным.

Сваё служэнне Я. Брыль тады ўжо меркаваў звязаць з мастацтвам слова і быў упэўнены, што гэтае слова павінна быць беларускім. Вырашыць такім чынам дзесяцігадовае „трымканне на трох мовах“ яму ў значнай ступені дапамагло захапленне рускай ды польскай літаратурамі.

„Захапленне ўжо не магло быць пасіўным – пачаў перакладаць, то ў хаце, то ў полі, перажываючы асалоду і боль няроўнай барацьбы з яго суровым і мужным, здрадліва простым радком”¹², –

прызнаваўся пазней мастак у артыкуле пра А. Міцкевіча.

Юнацкія перакладчыцкія спробы з’явіліся, магчыма, вызначальным крокам Я. Брыля на шляху да свайго пісьменніцкага служэння. Па-першае, тут непасрэдна перад ім кожны раз быў выдатны ўзор слоўнага мастацтва, да якога трэба было цягнуцца, „у няроўнай барацьбе” развіваючы свае здольнасці. Па-другое, перакладаць твор (альбо фрагмент), хоць з рускай, хоць з польскай, варта было менавіта на сваю, родную мову. Такім чынам лёсавызначальны выбар быў зроблены.

Падкрэслім дарэчы, што дзякуючы практыцы польскіх перакладчыкаў, абсяг культурнага дыялогу, у які ўключыўся юны Я. Брыль, істотна пашырыўся:

„Польская мова шчодро пазнаёміла мяне з літаратурным набыткам усяго чалавецтва, ад казак Андэрсена да раманаў Дастаеўскага, з арыгіналамі якіх мне суджана было сустрэцца ў іншы час”¹³.

Праўда, падобную „пасрэдніцкую” функцыю выконвала і руская літаратура, аднак у СССР партыйна-дзяржаўны кантроль неміласэрна адфільтроўваў тыя творы заходніх мастакоў слова, якія так ці інакш не адпавядалі савецкім ідэалагічным устаноўкам. Польшча ж, нават на сацыялістычным

¹² Я. Б р ы л ь, *Збор твораў...*, т. 4, с. 190.

¹³ *Ibidem*, с. 248.

этапе сваёй гісторыі, была больш адкрытая ідэйна-культурным паведам з Захаду, і Я. Брыль у некаторых выпадках раней за суайчыннікаў знаёміўся з творамі замежнай літаратуры, дзякуючы добраму валоданню польскай мовай. Напрыклад, у 1961 годзе ён робіць такі запіс:

– „Прачытаў, нарэшце, *Па кім б’е звон*. Па-польску. Думка такая, чытаючы: стой за праўду, мастак, і не пакаешся! У нас гэты раман яшчэ ўсё не выдадзены, а некаторыя старонкі яго гучаць так, нібы яны напісаны пасля XXII з’езда КПСС”¹⁴.

Ізноў варта падкрэсліць, што, дзякуючы польскаму перакладу і выданню, кніга Э. Хемінгуэя трапіла да Я. Брыля вельмі своєчасова і падтрымала яго ў рашэнні пакінуць „вучобу ды паслухмянства”¹⁵ ў дачыненні да шаблонаў сацрэалізму і „пісаць, як калісьці пісаў, – для сябе”¹⁶. З гэтай упэўненасцю ён узяўся за працу над раманам *Птушкі і гнёзды*, а потым распачаў публікацыю лірычных запісаў і такім чынам выйшаў на новы, вышэйшы ўзровень сваёй творчай эвалюцыі.

У рашэнні „быць самім сабою”, кіравацца, у першую чаргу, уласным – выразна лірычным – мастацкім мысленнем Я. Брыля перыядычна ўмацоўваў таксама прыклад польскіх майстроў слова, і падтрымка гэтая ніколі не была лішняй. Бо нават дасягнуўшы шырокага прызнання, пісьменнік канчаткова не вызваліўся ад сумненняў: ці тое раблю? Тым больш, што з боку некаторых артадаксальных крытыкаў усё яшчэ чуліся папрокі ў „звужанасці даляглядаў” ды ў „суб’ектывізме”. Вось чаму, чытаючы ў 1971 г. дзённік З. Налкоўскай за 1939 – 1945 гг., беларускі пісьменнік як самае галоўнае ўражанне адзначыў наступнае:

„Дзіўная таямніца, загадка таго, што пісалася **для сябе**, а засталася **для ўсіх**, у тым ліку і для мяне, у той час, калі гэта пісалася, маладога, таксама **са сваім светам** вясковага хлопца”¹⁷ [падкрэслена аўтарам – В.Н.].

Гэтая таямніца і ёсць галоўнай асаблівасцю сапраўднай лірыкі; да яе мастацкага ўвасаблення Я. Брыль настойліва імкнуўся, перамагаючы спакусы і прымусы савецкага „перавыхавання”, праз якія ён павінен быў прайсці ў 40–50-я гады. Наколькі нялёгкай была гэтая барацьба, можна меркаваць, гледзячы на лёс *Польскага дзённіка* (1955).

Твор адлюстроўвае першую замежную паездку Я. Брыля з групай пісьменнікаў Савецкай Беларусі. Варта падкрэсліць, што менавіта праз Польшчу працягалі яго першыя шляхі ў шырокі свет – і тады, падчас Дэкады беларускай культуры, і раней, у 1939-м – перад самым пачаткам Другой сусветнай вайны. У 1955-м годзе пісьменнік наведаў Варшаву, Быдгашч, Торунь, Гданьск,

¹⁴ Я. Брыль, *Збор твораў...*, т. 5, Мінск 1981, с. 248.

¹⁵ *Ibidem*, с. 428.

¹⁶ *Ibidem*, с. 430.

¹⁷ *Ibidem*, с. 478.

Шчэцін. На Балтыйскім узбярэжжы ён пазнаваў мясціны першых баёў, у якіх прымаў непасрэдны ўдзел, і не хаваў ад чытача асабістых пачуццяў:

„...Адзін у раскошным нумары. З балкона гляджу на апусцелы пляж і халодныя хвалі, што ціха коцяцца на пясок з-пад імглы, у якой час ад часу мільгаюць белыя крылы чаек.

Прыкра, што далягляд у імгле, што не відаць на ім знаёмай паласы Гельскага паўвострава, а налева – яшчэ больш знаёмых зялёных гдыньскіх узгоркаў...

Яны зусім блізка. Адтуль мы простым вокам глядзелі з акупаў пад старымі букамі на гэты востросты «Гранд-гатэль».

Хацелася б цяпер зірнуць туды, пад тыя дрэвы, ды ўжо не вачыма «марскога стралка»...

Справа тут, вядома, не ва мне асабіста, а ў тым, што і мяне ўзняла народная хваля непераможнага прыбою, што і мой асабісты ўдзел у вялікай перамозе, у дружбе савецкага і польскага народаў мае сваё мінулае, якога я не саромеюся, і сваё сучаснае, якім я маю шчасце ганарыцца”¹⁸.

Аднак удакладненні накшталт „справа не ва мне асабіста” не выратавалі сітуацыю: выразны суб’ектыўны пачатак у *Польскім дзённіку* выклікаў нараканні. Нават чуйны, памяркоўны А.Г. Астроўскі адмовіўся перакладаць нарыс у такой рэдакцыі на рускую мову. Я. Брыль таксама заняў прынцыповую пазіцыю:

„Скараціць амаль напалавіну, выняць усё асабістае, лірыку – на гэта я не пайшоў. Ну, няхай сабе аўтар памыляецца, але ж чыталі і іншыя, каму я веру [...] Цікава толькі для беларусаў? Ну і добра, – хопіць з мяне і дзесяцімільённага чытача”¹⁹.

Верагодна, ад пісьменніка чакалі справаздачу аб паездцы з лічбамі і фактамі, ён жа меў на мэце паспрыяць усталяванню даверу і ўзаемаразумення паміж двума народамі і перш за ўсё сам падаваў прыклад шчырасці і лірычнай адкрытасці пачуццяў. Я. Брыль спакваля фарміруе сваё разуменне Польшчы і палякаў, грунтуючы яго на яркіх непасрэдных уражаннях, і тут нават нязначная нібыта драбніца набывае свой сэнс і неабходнасць. Напрыклад:

„Над пад’ездам аднаго з дамоў – арыгінальная лепка, што выклікае міжвольную ўсмешку: галубы, якія тоўпяцца над жменямі зярнят. Яшчэ раз чую адну з найноўшых легенд Старога Мясца – пра бабульку, якая тым і жыла, што карміла тут на працягу гадоў шэракрылых любімцаў Варшавы. У першыя дні аднаўлення, калі цяжка было не толькі галубам, бабулька падпільнавала на руінах самога міністра і выказала яму прэтэнзіі сваіх падапечных. Кажуць, што галубіны бюджэт узрос пасля гэтага хутка і рэзка”²⁰.

¹⁸ Я. Брыль, *Збор твораў...*, т. 4, с. 36.

¹⁹ Я. Брыль, *Збор твораў...*, т. 5, с. 406.

²⁰ Я. Брыль, *Збор твораў...*, т. 4, с. 13.

Больш ніякіх каментараў ад аўтара не патрабуецца: мы ўжо адчуваем глыбокую сімпатыю да народа, які здольны песціць у сваёй памяці такія легенды. Тут, як у люстры, адбіліся і ягоная жыццязстойкасць, годнасць у ліхх выпрабаваннях лёсу, і тонкае адчуванне прыгажосці, і цёплы гумар – рысы, якія і кожнаму беларусу даспадобы.

Поўныя глыбокага хвалявання старонкі Я. Брыль прысвяціў убачанаму ў музеі Асвенціма. У свядомасці аўтара сама сабою ўзнікла паралель з Азарыцкім лагерам смерці, арганізаваным фашыстамі ў Беларусі. Агульнае ў гісторыі – яшчэ адна перадумова ўзаемаразумення таксама, як і агульнасць перспектывы, шляху ў будучыню:

„Сябры мае – дзеці нашай краіны, польскія дзеці, якіх так многа давалося мне ўбачыць, дзеці – радасць і прыгажосць усіх народаў свету! Пра вас я думаю, выехаўшы з пекла мінулага на сонечную дарогу”²¹.

Вобразы дзяцей, сапраўды, складаюць адзін з самых яскравых лейтматываў нарыса і ўвасабляюць ідэю будучыні, а таксама аўтарскі крытэры чалавечнасці.

У імя будучыні і ідэалаў чалавечнасці, лічыць Я. Брыль, павінны быць нарэшце пераможаны змрочныя прывіды мінулага, перш за ўсё – „здань пана-захопніка”, што „не ўяўная, а лішне нават адчувальная”²² ў памяці беларусаў і ўкраінцаў. Аб тым, наколькі старыя рахункі ўскладняюць узаемаадносіны паміж славянскімі народамі, пісьменнік задумваўся часта. Напрыклад, у серыі лірычных запісаў *Служэнне* (1952–1975) занатавана:

„– Увосені 1957 года, у Кракаве, на сустрэчы з пісьменнікамі і журналістамі, у мяне спыталіся, як у нас, у Савецкім Саюзе, адносяцца да рамана Сянкевіча *Агнём і мечам*. Я адказаў, што прыблізна таксама, як у Польшчы да *Тараса Бульбы*”.

Неўзабаве пасля гэтага давалося ўбачыць двухтомнае выданне выбраных твораў Гогаля на польскай мове, з агаворкай у прадмове: „*Тарас Бульба* не ўключаны сюды **па зразумелай прычыне**...”²³ [падкрэслена аўтарам – В.Н.].

Крыўда на тое, што згаданыя творы рускага ды польскага мастакоў слова „дойдуць не да ўсіх людзей”, кранала Я. Брыля не толькі як чытача. Ва ўласнай практыцы ён сутыкнуўся з падобнай праблемай і вельмі шкадаваў, што ягоны раман *Птушкі і гнёзды* доўгі час не быў перакладзены на польскую мову, відаць, па тых жа **зразумелых прычынах**. У асобных творах Я. Брыля, сапраўды, сустракаюцца вобразы палякаў, афарбаваныя іранічна альбо цалкам негатыўна. Падставы для гэтага маглі быць розныя: напрыклад, крытыка класавых ворагаў у адпаведнасці з савецкімі ідэалагічнымі нормамаі, як у раздзелах з рамана *Граніца* (1947–1949), альбо крытыка

²¹ *Ibidem*, с. 66.

²² *Ibidem*, с. 76.

²³ Я. Б р ы л ь, *Збор твораў...*, т. 5, с. 361.

мілітарызму (дарэчы, незалежна ад яго нацыянальнага паходжання), як у *Птушках і гнёздах*. І ўсё гэта накладвалася на старадаўнюю насцярожанасць беларускага селяніна ў дачыненні да польскага пана, чаканне ад яго, у сваю чаргу, таксама варожасці ды пагарды.

Пра ўсё гэта Я. Брыль ведаў не па кнігах, а з уласнага вопыту; ён атрымаў тую спадчыну ад сваіх сялянскіх продкаў. Таму ён чуйна рэагаваў нават, як здаецца, і на дробязі. Напрыклад, аднойчы пісьменнік пранікліва заўважыў, што пераклад на беларускую мову хрысціянскіх сакральных тэкстаў ускладняецца яшчэ і з-за таго, што ўстойлівыя выразы, нахштальт „Пан з вамі!”, выклікаюць у беларусаў зусім непажаданыя асацыяцыі. Асабліва балюча закраналі Я. Брыля праявы „вялікадзяржаўнасці” ў дачыненні да найважнейшага, найраднейшага ягонай душы:

„– Высокае пачуццё – мая справядлівая рэўнасць: да палякаў – за Міцкевіча, да рускіх – за Талстога. Ім, некаторым палякам ды рускім, прадстаўнікам магутных нацый, здаецца, што я, «нікчэмны беларус», «спрадвечны парабак», не маю права на любоў да іхніх геніяў. Я гэта ведаю, мне гэта часта давалі адчуць. Любіць я, вядома магу, – яны мне гэта паблажліва, ад сытасці свае дазваляць, але ж магу я, на іх думку, далёка не так, як яны, дый не тое маю права.

Ды не, маю і магу! Тым больш маю, чым больш іхнія геніі, як Талстой, свядома хацелі належаць усяму чалавецтву”²⁴.

Выйсце з такога супярэчлівага становішча, сапраўды, існуе толькі адно – трэба наладжваць узаемаразуменне, кіруючыся пры гэтым найвышэйшымі – агульналюдскімі ідэаламі. Таму свой *Польскі дзённяк* Я. Брыль у далейшым усё ж будзе дапрацоўваць (праўда, без залішняй „мадэрнізацыі”), вызваляючы яго ад некаторых пасажаў, прадыхтаваных „злабадзённасцю” і савецкай ідэалогіяй, – не для таго, каб найбольш эфектна падаць сябе, а зноў жа дзеля шчырасці сумоўя. Тым больш, што ў няпростай гісторыі двух народаў ён лепш за многіх бачыў не толькі канфрантацыю, але і падабенства:

„Пані Эліза, – занатоўвае пісьменнік над старонкамі кнігі пра Э. Ажэшку, – прасіла дазволу на літаратурны вечар у [рускага – В. Н.] губернатара. А мы прасілі (я прасіў) дазволу на спектаклі толькі ў павятовага рэфэрэнта бяспекі. Аднак – падобна ўсё гэта”²⁵.

А калі так, то не варта наракаць на суседзяў:

„найбольш карысна, калі ўжо не больш справядліва – абвінавачваць саміх сябе. У слабасці, у неакрэсленасці, у адсутнасці нацыянальнай свядомасці”²⁶.

Я. Брыль нават спрабуе ўстаць на чужы пункт погляду:

²⁴ *Ibidem*, с. 378.

²⁵ *Ibidem*, с. 529.

²⁶ *Ibidem*.

„А каб я не быў беларусам, а сынам народа з вялікай гісторыяй, з вялікай літаратурай, гарантаванай мовай, – рускім, палякам [...] – як я адносіўся б да такіх слабакоў, як мы, беларусы?..”²⁷.

Добра ўсведамляючы ролю слоўнага мастацтва ў фарміраванні і развіцці нацыі, ён яшчэ ў 1979 годзе непакоіўся аб тым, што

„літаратура наша чым далей, то ўсё больш [...] агаляецца ад маральных аўтарытэтаў, таварышаў нацыянальна свядомых і па-сапраўднаму таленавітых”²⁸,

і настойліва імкнуўся супрацьстаяць заняпаду ў тым ліку і праз пашырэнне міжнародных кантактаў, каб лепшыя дасягненні беларускіх пісьменнікаў былі вядомы ў свеце і атрымалі належнае прызнанне.

Я. Брыль надзвычай востра адчуваў асабістую адказнасць за паспяховае разгортванне беларуска-польскага дыялогу і нястомна працаваў на яго карысць у самых розных галінах. Напрыклад, рыхтаваў да друку выданні. Так, у 50-я гг. ён выступіў як укладальнік (разам з М. Танкам) юбілейнага тома твораў А. Міцкевіча па-беларуску, а ў 1966 г. з У. Калеснікам рабіў фотаальбом *Між тых палёў...*, прысвечаны родным мясцінам славітага паэта. У артыкулах, эсэ, інтэрв’ю мастак папулярызаваў польскую літаратуру ў Беларусі і беларускую літаратуру ў Польшчы. Нават на дзвюх старонках *Ліста ў рэдакцыю* [часопіса „Literatura na Świecie”] (1974) ён паспеў не толькі ахарактарызаваць свае дачыненні з польскім слоўным мастацтвам у якасці чытача, удзельніка літаратурнага працэсу і перакладчыка, а таксама дасягненні польскіх мастакоў у галіне перакладу беларускіх твораў, але і прапанаваць новы агульны праект. Звяртаючы ўвагу рэдактараў і чытачоў на выдатных беларускіх навілістаў ад Якуба Коласа да А. Жука, Я. Брыль працягвае:

„Творчасць гэтых апавядальнікаў даволі добра ведаюць Гушча, Канановіч, крытык Флёрыян Няўважны. Ежы Енджаевіч яшчэ ў 1956 годзе захапіўся быў творчасцю Кузьмы Чорнага. Ну, а шанюны Эўгеніюш Кабац, якому прашу перадаць маё шчырае прывітанне?.. **Усіх гэтых таварышаў варта было б запрасіць да ўдзелу ў перакладах нашай навелы.** [...] З крытыкаў, якія творчасцю сваёю звязаны з польскай літаратурай, хачу назваць Уладзіміра Калесніка і Адама Мальдзіса, **супрацоўніцтва з якімі пайшло б на карысць нашай творчай дружбе**”²⁹ [падкрэслена мною – В. Н.].

З пачуццём глыбокай удзячнасці Я. Брыль пісаў пра „сяброўскі подзвіг”³⁰ Яна Гушчы, ініцыятара выдання ў Лодзі анталогіі беларускай паэзіі (1970), і сціпла маўчаў пра свой уласны актыўны ўдзел у гэтай справе.

²⁷ Я. Брыль, *Вячэрняе. Лірычныя запісы і мініяцюры*, Мінск 1994, с. 119.

²⁸ *Ibidem*, с. 118.

²⁹ Я. Брыль, *Збор твораў...*, т. 4, с. 433.

³⁰ *Ibidem*, с. 158.

Сам беларускі майстар пераклаў некаторыя рэчы Э. Ажэшкі, М. Канапніцкай, Б. Пруса, Я. Івашкевіча, В. Жукроўскага, Т. Ружэвіча, Л. Кручкоўскага, М.Ю. Канановіча, Я. Гушчы, Ю. Кавальца (гэта яшчэ не поўны пералік), і праца гэтая прынесла яму ўдзячнасць палякаў і дзве літаратурныя прэміі – у 1972 і 1975 гг.

Са многімі літаратарамі-сучаснікамі Я. Брыль вёў ліставанне, дасылаў свае і атрымліваў ад іх у адказ кнігі, сябраваў. Гэтыя прыязныя адносіны, у сваю чаргу, выліваліся на старонкі ягоных твораў. Так, эсэ *Рэха заўсёды са мной* (1970) пачынаецца ўсхваляванымі ўспамінамі пра У. Бранеўскага. Каб яснай растлумачыць чытачам, што яго найбольш кранае ў паэзіі польскага майстра, аўтар ва ўласнай, праявічай перадачы цытуе заключную страфу верша *У цягніку*: „У сэрцы цішыня. Як жа лёгка яе спалохаць або атруціць. Вазьмі гэтую хвіліну ў далоні, як агеньчык, і заслані ад ветру”. Не стрымліваючы высокіх пачуццяў, Я. Брыль разважае далей:

„На вачах у нас адбывалася так многа векапомнага, ствараліся старонкі і раздзелы гісторыі, а мы як быццам толькі зводдаль бачым гэта заўсёды, і сумна ці радасна ўздрыгваем у душы, прадчуваючы, здаецца, яшчэ большае... За вокнамі быў лістапад 1957 года, навокал яшчэ ўсё многа гаварылася пра свежы вецер у адносінах паміж нашымі краінамі і наогул. Свежы вецер бывае сцюдзёны, на ім прастуджаюцца не толькі кволяы. Мы сядзелі як людзі блізкія, якім не трэба было мяняць, падганяць на патрэбу дня свае ўзаемаадносіны. Бранеўскі, рэвалюцыйны паэт, прыгожы і нялёгка лёс якога ўсе гады бязлітасна нацягваўся на крутыя перавалы гісторыі, чалавек ужо немалады, аберагаў сваю цішыню дзеля спраў найважнейшых”³¹.

Для сваіх „найважнейшых спраў” – для аператыўнага мастацкага ўваблення і перадачы сучаснікам жыццёва значных уражанняў, думак, асацыяцый, без чаго немагчыма ўявіць сабе лірыку, – Я. Брыль удасканаліў да ўзроўню высокага мастацтва жанры лірычнай мініяцюры і нататкі. Рэгулярнае запісванне, а потым і публікацыя запісаў, асабліва ў такіх пашыраных серыях, як *Свае старонкі (да творчай аўтабіяграфіі)*, адкрыла перад пісьменнікам дадатковыя магчымасці разгортвання дыялогу – з самім сабою, з чытачом ды з „таварышамі па пяру” ў сучаснасці і ў мінулым. Тэма кантактаў з польскай культурай гучыць тут вельмі выразна і асвятляецца рознабакова.

„Многа, аднак, ва мне і ў мяне польскага, і гэта ўжо назаўсёды, і нікуды я ад яго не дзенуся ў сваёй творчасці, і нікуды мне – гэта ясна і радасна – не трэба дзявацца,”³² –

прызнаецца пісьменнік у 1966 годзе падчас наведвання Шчучынскай школы на Гродзеншчыне, калі апроч усіх запланаваных мерапрыемстваў яму выда-

³¹ *Ibidem*, с. 149–150.

³² Я. Брыль, *Збор твораў...*, т. 5, с. 456.

лася нагода проста пагаварыць па-польску са старшакласніцай Крыстынай, пра якую даведаўся, што яна полька.

Ад ранняга юнацтва Я. Брыль відавочна вызначаўся здольнасцю да вывучэння моў (у школе засвоіў польскую, у сям'і – рускую, самастойна – украінскую, у палоне пачаў нядрэнна арыентавацца ў нямецкай), і на працягу ўсяго жыцця назіранні над невычэрпнымі багаццямі народнага слова заставаліся для яго прывабнымі. З нязменнай цікавасцю мастак звяртаўся да слоўнікаў. Так, над старонкамі Скарупкава фразеалагічнага слоўніка ён па-ранейшаму молада здзіўляецца:

„Тут мова чужая – а адчуванне ў мяне – як свая. Настолькі ведаю яе, ажыўшыся з ёю за семдзсят гадоў, пачаўшы з *elementarza*.

А колькі ў нашых фальклорах блізкага! Скажам, такое: «*Bieda w zagrodzie, gdzie krowa wołu bodzie*», пра што ў маім Загоры гаварылася так: «На чорта тая дамова, дзе вала бадзе карова»”.

І далей:

„Блізкае ў мовах, у народнай творчасці – не для таго, каб тузацца ды папракаць адны адных сваёй вышэйшасцю, а каб думаць пра нармальную суседскую роднасць дзвюх славянскіх моў”³³.

Радасць адкрыцця прыносілі Я. Брылю і новыя для яго, раней не чутыя трапныя выразы:

„Чэслаў Сэнюх пераклаў «чарнобыльскія» паэмы Сяргея Законнікава, якія вось-вось павінны з’явіцца зборнікам. Ад гэтай весткі, казаў мне Чэслаў па тэлефоне, Сяргей быў «*sały w skowronkach*». Хораша гэта, і чую яго ўпершыню. Прыемна было сказаць нашаму добраму сябру, што чарговы раздзел з *Новай зямлі*, прысланы мне, перакладзены ім выдатна, як і тры папярэднія. Няхай і Чэславу як найшчадрэй заспяваюць скаўронкі-жаўранкі варшаўскія!...”³⁴.

Такім чынам, арыгінальная прымаўка не толькі была з цікавасцю адзначана, але і стала імпульсам для развіцця мастацкай думкі беларускага пісьменніка і вылілася ў лірычную нататку.

Не абміне ўвагаю Я. Брыль і такую польскую прыказку: „Да людзей – па розум, да маці – па сэрца”³⁵. У адпаведнасці з ёю, асабліва ў позніх запісах, ён імкнецца асэнсаваць і перадаць суайчыннікам карысны досвед заходніх суседзяў. Напрыклад, у 1995 г., сустрэўшы ў гістарычнай манаграфіі сведчанне пра заняпад польскай літаратурнай мовы ў XVIII ст., зазначае:

³³ Я. Брыль, *Дзе скарб ваш. Лірычная проза*, Мінск 1997, с. 118.

³⁴ Я. Брыль, *З людзьмі і сам-насам. Запісы, мініяцюры, эсэ*, Мінск 2003, с. 12–13.

³⁵ Я. Брыль, *Парастак. Запісы і эсэ*, Мінск 2006, с. 17.

„Як гэта падобна на тое, што ў нас цяпер! Праўда... на дзвесце з гакам раней. Калі ўжо быў вялікі Ян Каханоўскі, калі можна было прадчуваць яшчэ большых – Міцкевіча і Славацкага”³⁶.

У падтэксце відавочна: калі палякі знайшлі сілы, каб уратаваць сябе і сваю мову, то і беларусам трэба такія сілы збіраць. Альбо такое:

„Пасля мюнхенскай змовы 1939 года Польшчу ў Заходняй Еўропе называлі **шакалам Германіі** [падкрэслена аўтарам – В. Н.]. Пішуць пра гэта – самі палякі. («Пшэглэнд тыгоднёвы», 7.VI.1987 г.) **Трэба вучыцца** такому позірку на сваю гісторыю”³⁷ [падкрэслена мною – В. Н.].

Апроч суседскага „розуму”, добрае веданне польскай мовы прыносіла Я. Брылю шмат эстэтычнай асалоды:

„Учора позна ўвечары чытаў *Мёртвыя душы*. Спачатку ў арыгінале, а потым у польскім перакладзе. І добра было, і насмяяўся яшчэ раз, з падвойнай прыемнасцю, з нейкім шырэйшым шчасцем, чым бывала над Гогалем раней. І таму, што гэта – Гогаль, якога я так даўно люблю, і таму што перакладчык – Бранеўскі, што тут і Польшча, паэт і краіна, якіх я ведаю, да якіх я не абыякавы. І нейкі шырэйшы сэнс і падтэкст. Як тады, калі я заплакаў, чытаючы *За што?* Талстога ў выданні для польскіх школ, з польскай прадмовы да арыгінала...”³⁸.

Сам Я. Брыль, як ужо адзначалася, натуральна перайшоў у сваёй практыцы мастацкага перакладу ад аматарства да высокага прафесіяналізму і разумеў гэтую дзейнасць як вельмі адказную частку свайго літаратурнага служэння. Праўда, бывала, прыходзілі таксама іншыя думкі, як у запісе 1956 г.:

„– Зноў кожны дзень сяджу над перакладам *Гномаў* Канапніцкай. Цяпер пяць гадзін, сонца схіліла з поўдня і свеціць на мой вясковы стол, і мне добра, – так супакойвае праца, **хоць і не поўнасцю творчая, свая** [падкрэслена мною – В. Н.].
Здарава ўсё-такі пісала жанчына! Працую са здавальненнем і зайздрасцю: чаму ж гэта не я напісаў такое для дзяцей – шматфарбнае, сакавітае, паэтычнае, задушэўнае!”³⁹.

Уласцівая Я. Брылю звышпатрабавальнасць да сябе прымушала сумнявацца: можа, лепш сканцэнтраваць усе намаганні і час на працы над „сваім”, бо ў перакладзе ж сваё „не поўнасцю”. Але жыццёвая практыка развейвала тыя сумненні. Нават ужо сталым майстрам пісьменнік па-ранейшаму знаходзіў у перакладчыцкай дзейнасці і крыніцу натхнення, і заўсёды патрэбныя творчыя ўрокі, а калі-некалі нават своеасаблівую псіхалагічную

³⁶ Я. Брыль, *Дзе скарб ваш...*, с. 226.

³⁷ *Ibidem*, с. 252.

³⁸ Я. Б р ы л ь, *Збор твораў...*, т. 5, с. 476.

³⁹ *Ibidem*, с. 407.

кампенсацыю. Сапраўды, ён сумаваў ад таго, што ўсё менш піша дзіцячых апавяданняў; яшчэ і таму праца над перакладам аповесці-казкі *Пра гномаў і сіротку Марысю* так кранула яго сэрца.

Не толькі любімым заняткам, але і неад’емным складнікам сваёй літаратурнай дзейнасці Я. Брыль лічыў таксама чытанне:

„Як добра чужое таленавітае дапамагае думаць пра сваё. Гэта цудоўна – такая сувязь паміж тымі, што робяць літаратуру, якая павінна збліжаць людзей”⁴⁰.

І пісьменнік уважліва занатоўваў цікавыя, блізкія яму прыклады майстэрства іншых аўтараў:

„Каторы ўжо раз прыгадаўся мне *Дым* Канапніцкай. Дымок над убогім жыллём жанчыны, кволы – «як подых старых грудзей, што дасталі яго з агню».

Вось што такое дэталі!”⁴¹

Літаратура Польшчы вабіла Я. Брыля як „смакам эрудыцыі і таленту” (*Пятрарка* Я. Парандоўскага)⁴², так і „любоўю да беднага, простага чалавека, любоўю да здаровай красы жыцця” (*Chata za wsią* Ю. Крашэўскага)⁴³. Ён быў глыбока ўдзячны Э. Ажэшцы за беларускую тэму ў яе творах. „А як прыгожа гэта – іхняя дружба: пані Элізы, Шчадрына, Франка, Багушэвіча. І тое, як яна разумела Талстога”⁴⁴.

Прыхільнае стаўленне да рускага „цудоўнага генія” на працягу ўсяго жыцця заставалася для Я. Брыля перадумовай духоўнай блізкасці з чалавекам. Так было і пры знаёмстве ў 1975 годзе са Станіславам Нэндзай-Кубіньцам:

„Селянін-паэт, зусім не адарваны ад роднай зямлі, ад сваіх людзей, ад сваёй «гвары». [...] Газда сказаў, што чытаў Талстога ў арыгінале, а я сказаў яму, што ён жыве тым жыццём, пра якое ў старасці марыў для сябе Леў Мікалаевіч”⁴⁵.

Убачанае пісьменнік адразу ж праецыруе на сябе:

„А што было б з мяне, калі б я не абгараджаніўся? Колькі я набыў, а колькі страціў? Бо сіла толькі там і была, і засталася, дзе я застаўся самім сабою – так сказаць, мужыком, чалавекам з народа. Дарэчы, такім я сябе і адчуваю, калі стамляюся: нібы ўсё набытае ў кнігах ды ў свеце адвальваецца, абсыпаецца і застаецца той, што на цяжкую, простую, грубую працу толькі і здольны. На ўсё жыццё дылетант – усяго пакрысе, як ты, здаецца, ні стараешся... Самім сабою быць – галоўнае”⁴⁶.

⁴⁰ *Ibidem*, с. 538.

⁴¹ *Ibidem*, с. 354.

⁴² *Ibidem*, с. 526.

⁴³ *Ibidem*, с. 553.

⁴⁴ *Ibidem*, с. 495.

⁴⁵ *Ibidem*, с. 541.

⁴⁶ *Ibidem*, с. 542.

Насуперак аўтарскай самакрытыцы заўважым, што гэты „дылетант” стаў адным з самых адметных пісьменнікаў Беларусі ХХ ст. і вылучаўся найбольш сучасным мастацкім мысленнем. Не ў малой ступені паспрыялі гэтаму і разгалінаваныя кантакты Я. Брыля з творами і мастакамі сусветнай літаратуры, у тым ліку і польскай. Сам ён выказаўся на гэты конт „проста і ясна”: „Польшча – яе народ, літаратура – з’яўляецца, так сказаць, састаўною часткай маёй біяграфіі і творчасці”⁴⁷.

Дыялог Я. Брыля з польскай культурай доўжыўся на працягу ўсяго жыцця і напіў надзвычай дзейсны характар (пераклады, рэдагаванне, крытыка і эсэістыка, папулярызацыя, асабістыя стасункі). У гэтай змястоўнай, напружанай дзейнасці развівалася асоба мастака, яго схільнасць да самааналізу і няспынай працы над сабою, а таксама нацыянальная самасвядомасць. Разнастайныя літаратурныя кантакты былі ўплывовым стымулам творчай эвалюцыі пісьменніка.

Судакрананне з польскай культурай адбілася ў змесце шэрагу твораў Я. Брыля. Без яго не прагучалі бы так выразна і не выклікалі бы такі рэзананс вельмі „брылёўскія” тэмы – „жыццё заходнебеларускага сялянства напярэдадні Другой сусветнай вайны” і „беларус у міжнацыянальным асяроддзі”.

Усё гэта мае значэнне не толькі як асабісты, унікальны досвед выдатнага мастака слова, але і як узор для аптымальнага вырашэння беларусамі праблем нацыянальнай самаідэнтыфікацыі і вызначэння свайго месца ў сусветнай супольнасці з разуменнем таго, што, каб „людзьмі звацца”, трэба, у першую чаргу, быць самімі сабой.

Volha Nikifarava

The dialogue with Polish Culture in Yanka Bryl's creative search

Abstract

The dialogue with Polish culture, which included translations, editing, criticism, essay writing, popularization and personal relationships, continued throughout Bryl's life. His personality and distinctively creative manner of writing developed in this versatile authorship. The relationships between the two neighboring nations also left their mark on the content of his works. Yanka Bryl's experience is of great interest as an example of a Belarusian's solution to their national identity and search of their place in the international community.

⁴⁷ Я. Б р ы л ь, *Збор твораў...*, т. 4, с. 432.